

ברכת התפילין/חיים כפיר

פתיחה

נאמר בתורה (דברים ו, ח) "וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך" מה שמלמד אותנו שיש מצות תפילין של ראש ותפילין של יד. במאמר זה נעסוק האם תיקנו חכמים לברך על של יד ועל של ראש בכל פעם שמניחם לכל אחת ברכה בפני עצמה, או שתיקנו לברך על של יד ושכך תפטור את של ראש.

הגמרא במנחות פירוש רש"י ופירוש הרא"ש

איתא בגמרא (מנחות לו. משולב עם פירש"י): "אמר רב חסדא סח בין תפילה לתפילה (-בין של יד לשל ראש, דסיפר קודם שיניח אותן על הראש) חור ומברך. סח אין לא סח לא? והא שלח רב חייא בריה דרב הונא משמיה דר' יוחנן על תפילה של יד אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין על תפילין של ראש אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין. אביי ורבא דאמרי תרוייהו לא סח מברך אחת סח מברך שתיים (-לא סח - אין מברך אלא על של יד בלבד. סח מברך שתיים - כדשלח רב חייא). תנא סח בין תפילה לתפילה עבירה היא בידו וחוזר עליה מערכי המלחמה". מפירוש רש"י לסוגיא נראה שיש לברך בסתמא-רק על תפילין של יד, ורק אם סח צריך לברך אף על של ראש.

אולם הרא"ש כתב לפרש הגמרא באופן אחר וז"ל: וכן משמע לישנא ד'חוזר ומברך' שחוזר ומברך (-על של ראש) אותה ברכה שבירך כבר (-להניח). אלא שהמקשן לא הבין דבריו והיה סבור דקאמר שמברך ברכה אחת (-רק על מצות). ופריך לה דאפילו לא סח נמי מברך על של ראש על מצות. ותירצו אביי ורבא דהא דקאמר סח חוזר ומברך היינו שחוזר ומברך אותה ברכה שבירך כבר מלבד הברכה שנתקנה לה לשל ראש. ומפירושו לגמרא עולה שבסתמא מצריך לברך ב' ברכות כשמניח תפילין, אחת לשל יד ואחת לשל ראש. ואם סח, צריך לחזור ולברך אף את ברכת להניח על תפילין של ראש.

קשיים בשיטת רש"י

לפי איך שפירש רש"י את הגמרא עולים כמה קשיים ממהלך הגמרא ומסברא. ראשית, לשון הגמרא "סח בין תפילה לתפילה 'חוזר' ומברך. ובפשטות, לשון חוזר יותר שייכת רק כאשר כופל את אותה ברכה, אבל אם מצריכים אותו לברך ברכה נוספת אחרת אין שייך כאן 'חזרה'. לאומת זאת לפירוש הרא"ש שסובר שאם סח צריך לברך 'להניח' ו'על מצות' על של ראש- מובן, כיון שכופל ברכת להניח נקטו לשון 'חוזר'. עוד קשה ממה שאמרו בגמרא 'אביי ורבא דאמרי תרוויהו סח מברך אחת, לא סח מברך שתיים', שלפי פירוש רש"י אביי ורבא באים לעשות אוקימתא בדברי רב חייא ולומר שלא דיבר אלא באופן שסח. אולם בלשון הגמרא לא מאוזכר שום לשון המורה על אוקימא כגון 'הכא במאי עסקינן' 'הכי קאמר' או סתם לדבר ישירות על דברי ר' חייא כגון 'אביי ורבא דאמרי תרוויהו- בשסח', לשון אביי ורבא אינה מורה שדיברו על דברי ר' חייא כלל, אלא רק שמורים לנו את עצם הדין. לאומת זאת לפירוש הרא"ש, נקודה זו מובנת כיון שאביי ורבא באים להסביר בצורה ברורה יותר את דברי רב חסדא (שהרי לפירושו המקשן לא הבין את דברי רב חסדא), אבל אינם מדברים כלל על דברי ר' חייא ובטח שלא עושים אוקימתא בדבריו. ולכאורה אף יש לזה סיוע מלשונם שנקטו 'סח ולא סח'- שזהו הלשון שדיבר בה רב חסדא ולא ר' חייא¹.

עוד קצת קשה ממה שדברי ר' חייא נאמרו סתם כפסק הלכה (שלח ר' חייא וכו') מה שמורה על פשטות הדברים במקרה שלא סח. (רצוני לומר, אם היינו רואים משפט כזה ברמב"ם: 'על תפילה ש"י אומר להניח ועל תפילה של ראש אומר על מצות', בוודאי שהיינו מבינים שכיון שהוא בא להורות לי את סדר הנחת תפילין, לא מדובר פה על מקרה שהוא סח בין לבין. ואילו לפירוש"י הגמרא עושה את זה לרב חייא...). וזאת בשונה מהרא"ש שלדבריו פסק ר' חייא נשאר כפשטותו. ישנה שאלה נוספת מתבקשת (ראיתי שאף הרא"ש הקשה אותה עליו), הרי לדבריו הסיבה שלא מברכים על תפילין של ראש זה כיון שכל עוד לא סח, ברכת השל יד עולה אף לשל ראש, אבל מאחר שדיבר בניהם ועשה

¹ וב"ה ראיתי שכן הקשה הר"ד בספר המכריע סי' פז על שיטת המורה (רש"י). והריטב"א ר"ה (לד.).

הפסק- צריך לברך אף על של ראש. אם כן, למה כאשר סח בניהם מצריכים אותו לברך ברכת 'על מצות' שזוהי ברכה אחרת, הלא עד עכשיו היו מברכים על של ראש ברכת 'להניח'. ולהיפך, מאחר שתיקנו למי שמניח תפילין של ראש לבד (ללא תפילין של יד) ברכת 'על מצות', למה כאשר מניח אף של יד אנו אומרים שנפטר בברכת להניח הרי תיקנו לו ברכה בפני עצמו. והדבר דומה לברכת 'בורא פרי האדמה' שפוטר מאכל הטעון ברכת 'העץ', ובכל זאת מי שאוכל פירות האדמה ופירות העץ- מברך ב' ברכות. וזאת מאחר שתקנו חכמים לכל אחד את ברכתו. והדברים אמורים למ"ד שאם יכוון בפירוש לפתור את העץ בברכת האדמה יצא בזה. שרואים שבסתמא לא מתבטלת ברכת העץ. וכ"ש שהדברים אמורים למ"ד שאף אם יכוון בפירוש לפטור ב'אדמה' את העץ לא פוטר. יעוין בברכות מא. ברש"י וברבינו יונה שם. ועוד כתבו התוס' (ברכות ס:) "ודוחק לומר דלא הוצרכו שתי ברכות דלהניח ועל מצות אלא כשסח ועבר עבירה".

אולם על שתיים מהקושיות ניתן לענות ולומר שנקטו לשון חוזר על הכפילות שיש בפעולת הברכה, דהיינו שמברך פעמים, אבל לא קאי על תוכן הברכה. ולגבי מה שהקשו התוס' יש לדחות שהרי אפשר לומר שנתקן למי שמניח תפילין של ראש לבד.

קשיים בשיטת הרא"ש

לכאורה יש מעט דוחק לפרש את הגמרא שהמקשן לא הבין את דברי רב חסדא. וכן קצת קשה לקבל בסברא לברך שתי ברכות על תפילין אחד (כגון שסח, או כאשר מניח של ראש לבד).

אולם לאמיתו של דבר אכן אף לשיטת הרא"ש ניתן לפרש את הגמרא באופן אחר ולומר שהמקשן הקשה לרב חסדא מדברי ר' חייא שאמר לברך על של יד להניח ועל של ראש על מצות, וממה שלא חילק משמע שדיבר בכל עניין, אף אם סח, ואילו לדברי רב חסדא כאשר סח יש לברך על של ראש ב' ברכות. ועל זה תירצו אב"י ורבא שר' חייא לא אמר את דבריו אלא במקרה שלא סח. אלא שהרא"ש לא רצה לפרש כן שהרי פשטות לשון הגמרא אינה מורה על כך שאב"י ורבא מדברים על דברי ר' חייא ובאים לעשות אוקימתא בדבריו. ובכלל, מצינו פעמים בהם המקשן לא הבין את בעל השמועה, ואף בתנאים מצינו ר"ש לא ידע

מאי קאמרי רבנן' ר"ע לא ידע מאי קאמר ר' נחמיה' ועוד רבות. נמצא שאין לרש"י ריוח בפירושו לגמרא על שיטת הרא"ש כיון שבאותה מידה ניתן לפרש גם את שיטת הרא"ש, אלא שהרא"ש הגדיל לעשות ופירש את הגמרא באופן יותר חלק. ולגבי הקושיה שלא מצינו שחכמים תיקנו ב' ברכות על מצוה אחת יעוין לקמן בדברי הגר"א.

הוכחה מדברי הגמרא בברכות

בגמרא ברכות (ס:) תוך שדנים בברכות שהאדם מברך בבוקרו של יום אמרו "כי מנח תפילין אדרעיה לימא ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין ארישיה לימא ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין" ולכאורה מגמרא זו ישנה הוכחה יצוקה לכך שבסתמא יש לברך שתי ברכות.

אלא שיש מי שרצה לטעון שהגמרא מדברת כשמניח תפילין של ראש לבדן, שאז באמת יש לברך על של ראש. אולם מלשון הגמרא נראה שקשה לומר כן, שהרי בכל העמוד גמרא הזה אמרו לפני כל פעולה שעושה 'כי' (כי מתער, כי פתח, כי לביש, וכו') וכאשר הגמרא מגיעה להנחת התפילין היא אומרת 'כי מנח תפילין אדרעיה לימא.. ארישיה לימא.. ולא מובן למה לא נאמר קודם הנחת של ראש 'כי מנח'. וע"כ שצריך לפסק את הגמרא כך: כי מנח תפילין: אדרעיה לימא.. ארישיה לימא.. וא"כ יוצא שמדובר בהנחה בשעה אחת. והגר"א (בביאורו סי' כה) כתב שמירי בהפסיק בניהם, אמנם אף תירוץ זה קשה מלשון הגמרא.

שינוי נוסחאות בגמרא

אולם בר"ף לא הובא עניין התפילין וכנראה שלא גרס כן בגמרא. ואפשר שעוד הרבה ראשונים לא גרסו לגמ' הנ"ל שהרי כמעט כולם לא התייחסו לגמ' הנ"ל. ובהערות לדק"ס (פ) כתב שכן מסתבר שאין לגרוס כיוון ש'הכא בברכות השחר עסיק ומברך להו היכא דמתער, אבל תפילין זמן יש להם משיראה את חבריו'. ונראה שכוונתו להוכיח מכך שמסתמא אדם קם קודם זמן 'משיראה', וא"כ מובן למה יברך שאר ברכות, אבל הנחת תפילין אינה שייכת לכאן. ועוד רצה לטעון שאין לגרוס כן כיון שבהמשך כתוב "כי משי ידיה לימא" ואיך אפשר לעשות זאת בתפילין ש"י וש"ר. ופשטיות הגמרא כסדרן.

ובדברי חמודות (פ"ט ס"ק עו) כתב על דברי הרא"ש: גרסי' בגמרא אחר ברכה זו דעוטר ישראל בתפארה- כי מעטף בציצית לימא ברוך אקב"ו להתעטף בציצית כי מנח תפילין אדרעיה לימא ברוך אקב"ו להניח תפילין ארישיה לימא אקב"ו על מצות תפילין. ונראה בעיני דלא היה כתוב כלל בגמרא של רבינו. ותדע שכן הוא מדלא הביא מינה ראייה בהלכות קטנות הלכות תפילין לענין שצריך לברך שתי ברכות אפילו לא סח בינתים, ..וגם ברי"ף גירסא אחרת, דגרס בתר כי לביש כו' כי מכסי סדינא אומר באקב"ו להתעטף בציצית ותפילין לא אדכר כלל. ועוד נ"ל ראייה אחרת דרבינו ל"ג ליה מדכתב הטור סי' כ"ה שראה לאביו רבינו שהיה מדקדק להניח התפילין כשהיה מסדר הברכות והיה מסדרם זה אחר זה עד עוטר ישראל בתפארה ואז היה מניחם ומברך עוטר ישראל בתפארה לפי שהתפילין נקראים פאר שנאמר פארך חבוש עליך ע"כ ואי איתא שה"נ גירסתינו, לא היה משנה הסדר שבגמרא שמסדרם אחר עוטר ישראל. ע"כ.

אין הכרח לדחות את הגירסא שלפנינו

אולם כמה תשובות בדבר. לגבי מה שכתב הדק"ס שבברכות השחר קא עסיק ותפילין אינם שייכים לכאן, חדא, מנא ליה דעסקינן רק במשכימי קום ולא אף באנשים שקמו אחר זמן 'משיראה'. ובהם ודאי שייך הנחת תפילין בשביל התפילה כמש"א הרוצה לקבל עליו עול מל"ש בשלימות יניח תפילין יקרא ק"ש ויתפלל והוכיחו מגמרא זו הראשונים שתפילין שייכים לתפילה (והתירו מחמת כן להפסיק בין גאולה לתפילה בהנחתם). ועוד, שהרי הרי"ף בעצמו גרס את ברכת ציצית על אף שזמנה ג"כ משיראה. ולגבי מה שכתב שאין לגרוס כן כיון שצריך הוא לרחוץ פניו, אינו מובן, הרי אין שום בעיה לרחוץ פניו בתפילין שבזרועו, שהרי בתקופת הגמרא לא עשו צורת שי"ן על כף היד כמבואר בגמרא מנחות (לה:): שיש שעשו הרצועה עד אצבע צרדה ויש שלא היו מלפפים את הרצועה כלל על כף היד יעוין שם ברש"י וברבינו גרשום וברא"ש בהלכות תפילין סי' יא שנחלקו בפירוש הגמרא. ועוד, הרי גם לדבריו יכול הוא לגלגל הרצועה על השוק בשעה שרוחץ. ועוד יכול הוא להיעזר בידו הימנית שאין עליה תפילין כלל. ואף בתפילין של ראש, וכי עושה חפיפה לראשו? ואף על מה שאמר שפשטיות הגמרא כסדרן יש לפקפק. שיוצא שההליכה היא לפני הלבשת

נעליים. ועוד, איך אפשר לקבוע מקום לברכת תרנגולא בין אלוהי נשמה לפוקח עורים, וכי קורא הגבר דוקא בין ב' ברכות אלו ולפי כל אחד ואחד?² ולגבי מה שכתב הדברי חמודות שנראה בעיניו שהרא"ש לא גרס לה לתפילין הן אמת שבחיבור ההלכות שלו על הרי"ף לא גרס לה, אך יש לומר שזהו רק מפני שהרי"ף לא גרס לה והוא ציטט את הרי"ף כדרך חיבורו - שבנוי על הרי"ף. והרא"ש בפירוש גרס לה בתוספותיו על הגמרא ברכות שם. ואף על המשך דבריו יש להשיב. היוצא מכל זה שאין לנו שום סיבה לדחות את הגירסא ובאותה מידה גם אין סיבה לקיים את הגירסא אלא הדבר נשאר מוטל בספק מהי הגירסא הנכונה.

הירושלמי והתוספתא

בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ג) הביאו: העושה סוכה אומר.. נכנס לישב בה אומר... העושה מזוזה אומר... כשהוא קובע אומר... העושה תפילין... כשהוא לובש אומר על מצות תפילין. ע"כ. מוזכר בברייתא זו רק ברכה אחת על התפילין. אולם במקום אחר כתוב (פ"ב ה"ג): באי זה צד הוא מברך עליהן, ר' זריקן בשם ר' יעקב בר אידי כשהוא נותן על יד מהו אומר ברוך אקב"ו על מצות תפילין. כשהוא נותן על הראש מהו אומר ברוך אקב"ו על מצות הנחת תפילין. כשהוא חולצן מהו אומר ברוך אקב"ו לשמור חוקיו. ע"כ. ומבואר שיש שתי ברכות לתפילין (אמנם הפוכות ממה שאמר ר' חייא בבבלי שעל יד אומר להניח ועל של ראש אומר על מצות). וכן בהמשך הירושלמי (בפ"ט ה"ג) נאמר: מצות אימת מברך עליהן, רבי יוחנן אומר עובר לעשייתן. רב הונא אומר בשעת עשייתן. אתיא דרב הונא כשמואל דאמר רבי יוסי בי ר' בון בשם שמואל כל המצות טעונות ברכה בשעת עשייתן חוץ מתקיעה וטבילה. ויש אומרים קדושין בבעילה. אמר רבי יונה אית לך חוריי (יש לך עוד מצוות יוצאות מן הכלל שאינו יכול לברך אלא לפני עשייתן, [והכוונה לתפילין של ראש]), תפילין של יד (אינה יוצאת מן הכלל שהרי מברך עליה בשעת

² ואולי עוד קשה לפי מה שאמרו במסכת סופרים פ"ד שאין להוציא הזכרה מפיו בראש מגולה ואיך אמרו שם דבר זה אחר שבגמ' שלנו מפורש שברך אותם בראש מגולה. שהרי בגמ' ברכת הסודרא אינה בתחילה. ואולי אפשר לומר שלבוש הוא כבר בכיסוי אחד לראש וכי פריס סודרא אחר מברך 'עוטר'.

עשייתה) עד שלא יחלון, ושל ראש (בתפילין של ראש, בזה אמרתי לך שהיא יוצאת מן הכלל שהרי אין לברך עליה) עד שלא ייבה (עד שלא יביא עליו ויהדק את הרצועה). לא ייבה (ואם לא יברך על של ראש עד שלא יהדק את הרצועה, אם כן אחרי כן) מן דייבה הא ייבה (כשיהדק את הרצועה, התפילין כבר נמצאים על ראשו ואינו יכול לברך). ע"כ. איני רואה צורך להיכנס לפירוש הצפציפי של הגמרא כיון שבכל אחד מהפרשנים ישנם דחקים, אבל מה שכן מבואר באופן ברור זה שיש ברכה לתפילין של יד וברכה לתפילין של ראש.

ובתוספתא ברכות (פ"ו הט"ו) נאמר: העושה לולב לעצמו אומר ברוך שהגיענו לזמן הזה וכשהוא נוטלו אומר על נטילת לולב וצריך לברך עליו כל שבעה. העושה ציצית לעצמו אומר ברוך שהגיענו וכשהוא מתעטף אומר להתעטף בציצית. העושה תפילין לעצמו אומר ברוך שהגיענו, וכשהוא מניחן אומר אשר קדשנו להניח תפילין. ע"כ. ואילו ברכה על של ראש לא מוזכרת מה שמורה בפשטות על כך שאין לברך על של ראש, אלא רק על של יד והיא זו שפוטרת את של ראש.

ונראה לומר שלשיטת הרא"ש צריך להסביר שאין הלכה כהך תוספתא, וזה מג' סיבות. א, היא לא הובאה בש"ס לכן אין הלכה כמותה³. ב, בכל מקרה לגבי אותה הלכה בתוספתא אין הלכה במה שאמרה שישנה ברכה בשעת עשיית המצוה. ג, לפי פירוש הרא"ש לגמ', אם הלכה כתוספתא היה לה לגמרא להקשות ממנה על רב חסדא. ולפירוש רש"י לגמרא היה לה לגמרא להביא איזו סיוע לרב חסדא ממנה (בלשון 'תניא נמי הכי' וכד'). [ונראה שזה שונה ממה שלא הביאו את דברי הגמרא בברכות (ס:) על הצד שגורסים אותה].

ולגבי הירושלמי, לכאורה בפשטות סובר שיש לברך ב' ברכות. ומה שהביא את התוספתא הנ"ל (בכמה שינויי לשון⁴) מוטב להשאר בשאלה או לומר

³ אין הכוונה שכל תוספתא שלא הובאה בש"ס אינה להלכה, אלא שכאשר זה בא כנגד מקור אחר או סברה אחרת - כנראה שלא קיבלו את התוספתא הזאת ולכן אמרו מה שאמרו. וסברא זו ראיתי ברדב"ז ח"א סי' טו. שוב ראיתי כן באור זרוע סי' תקעת. ויעוין עוד בראב"ה ח"א סי' שפה.

⁴ הגמרא לפעמים עושה כן - מביאה תוספתא בשינוי לשון קצת כדי להעמיד אותה אליבא דהלכתא. כנודע.

שבנקודה הזו אינו סובר כהך תוספתא, אבל ודאי שלדברי הירושלמי יש לברך ב' ברכות.

מדרש תנחומא (י'למדנו)

במדרש תנחומא⁵ (בא סי' יד - דפוס וורשא): ומצוה להניח תפלין של יד תחילה ומברך בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפלין, וחוזר ונותן של ראש ומברך בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות תפלין. ואם סח בין תפלה של יד לתפלה של ראש, עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה. ואם ביהא שמייה רבא מברך או בקדושה פסק בין תפלה של יד לשל ראש וענה קדושה או יהא שמייה רבא, מעורכי המלחמה אינו חוזר אלא חוזר ומברך על של ראש, מפני שכל תפלה טעונה שתי ברכות אם ברכן כאחת - עולות לזו ולזו. אם הפסיקן ביהא שמייה רבא או בקדושה בטלה ברכה ראשונה וחוזר ומברך שתיהן ואינו צ"ל בשיחת חולין שהיא עבירה גדולה. מבואר יוצא מדברי המדרש שיש לברך בסתמא שתי ברכות על התפלין. (לקמן נדון בס"ד לגבי ב' ברכות על תפלין של יד).

דברי הרי"ף

הרי"ף הביא את סוגית הגמרא וכתב: וכן הלכתא. וה"נ אשכחן בירושלמי כשהוא לובשן מברך אקב"ו להניח תפלין וש"מ דאינו מברך על שתיהן אלא א'. וה"נ כתב רב האי גאון וה"נ כתב רב אחא משבחה ז"ל. וחזינא בהלכות גדולות בהא מילתא טעותא והלכתא כדכתבינן דלא מברך שתים אלא היכא דשח אבל לא שח אינו מברך אלא אחת. ע"כ. וראשית התמיה עולה במה שהביא את דברי הגמרא כהווייתן וכתב על זה 'וכן הלכתא' וכתב מכח זה לחלוק על בה"ג. הרי לא פירש כלום בגמרא ובוודאי לא העלה על דעתו שבה"ג חולק על הגמרא מפורשת. ותמיהה שניה עולה במה שכתב שכן היא דעת רב אחא משבחה. אולם לפנינו (בא, סוף שאילתא מ"ה) השאילתות מביא את לשון הגמרא כהווייתה. ועוד אינו מובן מה שכתב שדעת בה"ג לברך תמיד ב' ברכות הרי זה לשון בה"ג (תפלין עמ' רסט): תנא כשהוא מניח, מניח של יד ואחר כך מניח של ראש, כשהוא חולק,

⁵ ספר זה הגיע לכלל גיבוש ועריכה בשליש האחרון לתקופת הגאונים.

חולץ של ראש ואחר כך חולץ של יד. על תפילה של יד מברך להניח תפילין על תפילה של ראש אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו במצות תפילין. אמר רבה בר רב שילא שח בין תפילה של יד לתפילה של ראש, חוזר ומברך שתים. תנא שח בין תפילה לתפילה, עבירה היא וחוזר עליה מערכי המלחמה. עכ"ל. ולא הוסיף בלשון הגמרא כלום לבד תיבת 'שתים'. ואם כל כך פשוט לו שהגמרא מורה על כל שמברכים בסתמא רק ברכה אחת (עד כדי כך שכתב עליה רק 'וכן הלכתא') למה לא פירש כן בדברי בה"ג (הרי 'שתים' - גם הרי"ף מודה שאם סח מברך ב' ברכות - אחת שבירך כבר על של יד ואחת שמברך עכשיו על של ראש. ולמה מבין בבירור שבה"ג אומר שמברך שתים על של ראש? למה?). ולגבי הירושלמי שהביא התייחסנו אליו לעיל.

דעת הגאונים

לעיל הובא שהרי"ף מביא את דברי רב אחא משבחא בשאלתות שסובר לברך בסתמא רק ברכה אחת. אולם כאמור, אין לזה שום איזכור בדבריו, שהרי רק העתיק לשון הגמרא (ואם כבר מכריעים מה דעתו יותר יש לפרש דבריו כשיטת הרא"ש כדי שלא יקשו עליו כל הקושיות הנ"ל). ומה שאף רב האי סובר כן, לפנינו אינו בנמצא (לצערנו). אולם מעבר לזה, מה שידוע לנו שהיה נהוג בתקופת הגאונים (המאוחרת יותר. לפני כן אין מהספרות שלהם בידינו) זה לברך ב' ברכות. כמבואר בדברי רב עמרם גאון (בסידור הלכות ברכות השחר). ובה"ג הנ"ל, ובספר הלכות קצובות (תפילין י"ג). וכן דעת רב נטרונאי גאון (תשובות, ברודי סי' ט)⁶.

דעת הרי"ד

הרי"ד (שו"ת סי' סג וכן במכריע סי' פז) כתב: על הדברים הללו אני סומך וכך נ"ל עיקר, שהרי של יד ושל ראש שתי מצוות הן והיאך יתכן לפוטרו בברכה אחת אלא ודאי על של יד מברך בפני עצמה, אף על פי שלא שח בנתים. ע"כ. ואחד מטענותיו שם היא ממה שאמרו בגמרא 'לא סח מברך אחת, סח מברך שתים'

⁶ למעשה כל הגאונים הללו חיו יחסית בסוף תקופת הגאונים (במאה ה-9 פחות או יותר). ואף הספר 'הלכות קצובות' התחבר מאוחר, אך לו נודע לנו מי כתבו.

שהדיון הוא לגבי מי שסח ולא סח שאליו אנו אומרים שיברך ולא יברך. ואם כדברי רש"י מה שייך לומר 'מברך אחת' הרי לא מברך כלום ורק מסתמך על ברכת של יד שכבר בירך מקודם. וכן מאי 'מברך שתים' הרי אינו מוסיף לברך כי אם ברכה אחת. ואם כדבריו היה לה לגמרא לנקוט לשון אחר כגון: לא סח אינו מברך עוד⁷.

דברי הרשב"א

כתב הרשב"א בח"א סי' קנו: ואפילו תפלין של ראש ושל יד שהן שתי מצות ואין מעכבות זו את זו כיון שאפשר לכלול שתיהן בברכה אחת אף על פי שמניח את של יד ואחר כך מניח את של ראש הסכימו קצת הגאונים ז"ל והרב אלפסי ז"ל מהם שאין מברך על שתיהן אלא ברכה אחת. וכדבריהם אנו נוהגין. ובמקום אחר (ח"ה סי' יא) כתב: דע שכל הגלילות הסכימו כדברי הר"ף ז"ל דאם לא שח מברך אחת על שתיהן. ואם שח מברך שתים. וכך גם מבואר בסי' יג שם ובח"א סי' תתט. אולם במקום אחר (ח"א סי' תתעד) כתב: ומי שאינו מניח אלא תפלין של ראש. ששאלתם אם יברך אחת או שתים? בהא מילתא איכא פלוגתא דרבוואתא. יש שפירשו אינו מברך אלא אחת על של ראש היכא דשח בין תפילה לתפילה. והיכא דלא שח אינו מברך על של ראש. אם כן מי שאין לו אלא אחת אינו מברך אלא אחת דהיינו על מצות. וכן באלפסי. אבל רב עמרם ורבינו תם וספר התרומות פסקו דהיכא דשח מברך שתים על של ראש. והיכא דלא שח אינו מברך אלא אחת. וכן אני עושה מדקאמר על של ראש על מצות תפלין. משמע דמיירי סתמא בלא שח ובלא עבירה.

אולם נראה שדעתו כדעת הר"ף. ומה שהובא בסי' תתעד כדעת הרא"ש וסיעתו אין זה דברי הרשב"א שהרי בסימן שאחר כן פתח 'וששאלת' ובסי' שאחר כן גם נראה שזה המשך תשובה לאותו שואל, ובה הוא חותם 'ושלום מאיר בר' ברוך שיחיה' - וזהו מהר"ם מרוטנבורג. (ובאמת זה מזכיר את לשונו בתשובות דפ"ק סי' מא ודפ"ל סי' רכת. וגם לפני כן נאמרה שם תשובה מפי ר'

⁷ זה הדוגמא שהוא הביא. ולכאורה אפשר גם 'סח מברך אחת לא סח אינו מברך עוד' או משהו בסגנון הזה.

אפרים בר' יצחק מה שעוזר להבין שהשתרבבו שם כמה תשובות שלא יצאו מפי הרשב"א כלל). וכעת מצאתי לכנה"ג שכתב כן (הגב"י סי' כה). [ובחושן משפט בהגהותיו לטור סי' קפא כתב: ואין זה הכרח דהרשב"א לחוד ומהר"ם לחוד ואם כוונתו לומר דאם הרשב"א ז"ל חולק על זה איך קבעה בתשובותיו. לאו מילתא היא, דשמא המעתיק מצאה בתשובותיו והעתיקן בתשובות הרשב"א ז"ל וכמה דברים הועתקו מרבנים אחרים בתשובות הרשב"א ז"ל וליה לא ס"ל].

דברי הנימוקי יוסף

בדעת הנימוקי"י אינו מוכרע אצלי מה סובר, שכתב: לא שח וכו' להניח תפילין- מפני שעכשיו מתחיל להניחו ביד ובשל ראש מברך על מצות תפילין דעכשיו גומר המצוה. ולאחמ"כ כתב: שח מברך שתים - לפי שהפסיק בין מצוה למצוה ואז הוא מברך בתפילין של ראש על מצות תפילין זהו שיטת רש"י ורי"ף. ובספר המצות מהר"ם מקוצי ז"ל סימן כ"ב כתוב וזה לשונו שח מברך שתים פירש רב יהודאי גאון ורב עמרם ורבינו תם ז"ל דלא שח אין מברך כי אם אחת על של ראש אבל שח מברך שתים על של ראש וכן ראיתי בפירוש בילמדנו שאפילו מניחן זה אחר זה בלא שיחה שמברך על של יד להניח ועל של ראש על מצות תפילין ולא כדברי המפרשים ז"ל לא שח מברך אחת כלומר שיוצא בברכה שבירך על של יד עכ"ל ז"ל. ע"כ. קודם כל נראה שישנה טעות בד"ה 'לא שח' שכתב שם לברך 'להניח' על של יד ו'על מצות' על של ראש. וסמוך לזה נראה שמבאר את שיטת רש"י ורי"ף. לכן נראה שמה שכתוב בד"ה 'לא שח' הם אמורים להיות על דברי ר' יוחנן בגמרא. וכמו שפירש רש"י בגמרא אחת לאחת. ולגופו של ענין, כתב הב"י (בסי' נו) שהנימוקי"י הכריע כדעת ר"ת. אבל אני בעניותי לא הבנתי היכן מופיעה הכרעה כר"ת. ולקמן (ע"ב) כתב הנימוקי יוסף: אם אינם נמצאים לו תפילין של יד אלא של ראש לבד, יברך על מצות תפילין על אותם של ראש שנמצאים. ואם אינם נמצאים לו של ראש אלא של יד לבד מברך להניח על אותם של יד. ולכאורה דברים אלו אמורים כשיטת רש"י והרי"ף, ולא כפי שכתב הגאון בית יוסף. אך למעשה נראה שאין הכרעה ברורה בדעתו כיון שהוא לא בא לכתוב אלא פירוש לדברי הרי"ף, וא"כ מה שנקט שבמניח רק תפילה אחת מברך ברכה אחת, זהו לדעת הרי"ף שאותו בא לפרש. ועוד, שאפשר

לומר שמבין שאף לדברי ר"ת וסיעתו, כאשר מניח תפילה אחת מברך אחת. והסברא בזה היא שחכמים תקנו ברכה אחת לכל תפילה, ואמרו חכמים שכאשר אדם מניח שניהם תעלה לו כבר הברכה של התפילה השניה (דבכל תפילה שייכת לשון הברכה האחרת) ומהסיבה הזאת כאשר סח בין תפילה לתפילה צריך לברך ב' על של ראש, שכיון שתיקנו חכמים כעת שכל ברכה וברכה תעלה לתפילה השניה והאדם הפסיק בניהם- צריך לברך ב' על של ראש. אבל כאשר מניח רק תפילה אחת לא תיקנו חכמים אלא ברכה אחת. היוצא לנו בס"ד מכל זה שאין לנו הכרע בדעתו של הנימוקי יוסף עצמו.

ראשונים נוספים כשיטת הרא"ש⁸

למעשה הרבה פוסקים נקטו שיש לברך בסתמא ב' ברכות, ואם סח מברך ב' ברכות על של ראש. כן כתב ר"ת בספר הישר (חה"ח סי' שמ). וכן נראה דעת ר' יהודה ברבי יקר (בפירוש התפילות שלו), וכן דעת הריטב"א (ר"ה לד.) אחר שהאריך להוכיח שכך פשוט לשון הגמרא במנחות. והרי"א ז (תפילין כט), והמנהיג (תפילה עמ' קטז ותפילין עמ' תקצו), והשיבולי הלקט (ענין תפילין. בשם רב עמרם ורב שר שלום ולא הביא שום דעה חולקת). והיראים (סי' שצט), וכן מעלה התרומה (תפילין סי' ריג), והסמ"ג (עשין כב ד"ה גרסינן), והעיטור (תפילין דף סב), ומהר"ם מרוטנבורג (שר"ת דפ"ק סי' מא ודפ"ל סי' רכח) והרוקח (סי' שך), ובעל המאור (ר"ה יב בדפי הרי"ף), וכך נראה גם מדברי הראב"ן (על סוכה) ומדברי התשב"ץ (ח"ב סי' מ). ובסידור רש"י (סי' ג) כתב גם כן לברך ב' ברכות. ובמחזור ויטרי בסי' א כתב לברך ב' ברכות ובסי' פט כתב לברך ברכה אחת. וכן נקט הטור (סי' כה).

ראשונים נוספים שנקטו כהרי"ף

הרמב"ם כתב (תפילין פ"ד ד-ה): תפלה של ראש אינה מעכבת של יד ושל יד אינה מעכבת של ראש מפני שהן שתי מצות זו לעצמה וזו לעצמה. וכיצד מברכין? על של ראש מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין, ועל

⁸ נקטתי בלשון זו כיון שהצגתי את הדברים לעיל שהרא"ש הוא בעל השיטה הזו (כיון שהוא האריך בה יותר) ולכן אין לתפוס על דברי שכתבתי על הקודמים לו דקיימי בשיטתו.

של יד מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין. במה דברים אמורים? כשהניח אחת מהן אבל אם הניח שתיהן מברך ברכה אחת והיא להניח תפילין. וזהו כשיטת הר"ף רבו. וכן כתב החינוך (מצוה תכא): ועל של ראש מברך על מצות תפילין ועל של יד להניח תפילין, ובמה דברים אמורים בשהניח אחד מהן, אבל אם הניח שניהן יחד מברך ברכה אחת בלבד והיא להניח תפילין. ע"כ. וכן מבואר בערוגת הבושם (ח"ב סי' לב. היה רבו של האור זרוע). וכן דעת האשכול (הובא בשו"ת מהר"ם דפ"ל סי' תמג), והראב"ד (כתוב שם ר"ה יב:). ובמגיד משנה (על הרמב"ם שם) כתב שנהגו כהרמב"ם. וכן דעת האור זרוע (סי' תקעה). וכן נשמע מהדרשות של בנו- המהר"ח (בסי' לא).

ורבינו אפרים (הובא בראב"ה סי' תקנב) כתב: והיינו טעמא בשלא סח בינתים מברך אחת, משום דעשאן מצוה אחת ואין צריך אלא ברכה אחת, אבל סח בינתים עשאן שתי מצות, ומשום הכי צריך שתי ברכות על כל מצוה ומצוה, ולא משום היסח הדעת. ע"כ. ולכאורה דבריו מיישבים למה כאשר כן מברכים על תפילין של ראש מברכים ברכה שונה משל יד. אולם לגופו של ענין לכאורה זה קצת קשה לומר כן, שכאשר המצוה סמוכה לחבירתה היא בהגדרתה זהה לה, אולם כאשר ישנו נתק בניהם נידונת היא בהגדרתה כמצוה שונה (עד כדי כך שמברכים עליה באופן שונה).⁹

פסיקת השולחן ערוך

כתב הבית יוסף (סי' כה): וכן הלכה (-לברך אחת) מאחר שהר"ף והרמב"ם ז"ל מסכימים בכך, וכל שכן שרש"י והרשב"א סוברים כן וכן נהגו העולם שלא לברך אלא ברכה אחת לבד. ע"כ. וכן פסק בשו"ע (ס"ה). אולם הרמ"א העיר על דבריו בדרכי משה וכתב: ומנהגינו לברך שתי ברכות כהסכמת הר"ם והרא"ש והר"ן

⁹ אלא שיש להעיר שכן מצינו שדין מסוים נידון כא' בהגדרתו וכאשר נוצרת לו זיקה לדבר אחר הוא נידון בהגדרתו כב'- כרמלית ומקום פטור. הגמרא בעירובין (ט). דנה לגבי מקום פטור שפרוץ לכרמלית שלדעת רבא הוא נידון ככרמלית דאמרינן מצא מין את מינו וניעור (שהרי מין התורה בין כרמלית ובין מקום פטור שווים לקולא). אולי עדיין אין זה עוזר לנד"ד כי שם זה בדברנו אמנם פה זה בהגדרה הדאורייתא נידון כמצוה אחרת.

דהוּו בתראי והסכימו לדעת רוב הגאונים לברך שתי ברכות ואין לשנות. וע"פ זה פסק בהגה לברך ב' ברכות.

דברי הגר"א

הגר"א בביאורו לשו"ע האריך להוכיח בתקיפות שיש לברך בסתמא רק ברכה אחת. אך מאחר ואינו מאריך בדברים רק כותב מה שנצרך נאלץ אני להעתיק בכאן כל מה שכתב:

ו"א כו'. לפי' תוס' שם. ותלוי בחילוף הגירסאות, דלגירסת ספרים שלנו 'חוזר' ומברך א"א לפרש אלא כפי' תוס' דמאי פריך ומאי משני¹⁰. וכו"ה בתנחומא. ולגירסת הר"ף ורמב"ם דל"ג 'חוזר' אלא מברך, ע"כ כפירש"י. ודעת רש"י ור"ף ורמב"ם עיקר. וכ"כ הרשב"א בתשובה דגירסא דידהו נכונה מאד דל"ג חוזר. וראיה מכרחת מ"ש בתוספתא דברכות פ"ו וז"ל וכשהוא מניחן אומר אשר קדשנו כו' להניח תפילין וקושיא עצומה לפי' תוס' מתוספתא הנ"ל. ועוד קשה מתוספתא פרק הנ"ל גבי ברכת תרומה ומעשר וז"ל היה מהלך להפריש תרומה ומעשרות מברך ברכה אחת וכן פסק הרמב"ם בפ"א מה' מעשרות הלכה י"ו שאם הפריש מעשר ות"מ ומ"ע ומ"ש בבת אחת ולא סח ביניהן מברך ברכה אחת ואם הפסיק ביניהם מברך על כל אחת ברכה הראויה לו וכ"פ טוש"ע י"ד סי' של"א סעיף ע"ח ולא הגיה שם הרב כלל הרי דיכול לברך ברכה אחת אפי' לכמה מצות שחלוקים כל אחת בפני עצמה ולא שם אחד להם רק אם לא הפסיק. ועוד היאך תיסק אדעתין לברך ב' ברכות על ש"ר כשסח ביניהם אחר שש"י כבר מונח וכן כשאינן לו אלא תש"ר כמ"ש סי' כ"ו ס"ב והיאך יאמר ב' פעמים 'וצונו' על מצוה א', ומאי שנא מכמה טליתות של ציצית אם לבשם בבת אחת דמברך רק ברכה א' כשלא הפסיק ביניהם וכאן יברך ב' ברכות לבד להניח שבירך כבר על ש"י. וקושיית תוס' דברכות ס': ד"ה אשר כו' שדוחק לפרש שם כי מנח אדרעיה כו' ארישיה כו' בהפסיק. קושייתם פריך גמ' במנחות ל"ו א ומשני סח מברך ב' לא סח כו' ור"ל דבברכות שם חשיב סדר ברכות וחשב נמי כמה ברכות נמצאו

¹⁰ בברכת אליהו התקשה בדבריו וניסה לתת הסבר ויש להשיב עליו, אלא נראה יותר שכוונת הגר"א כמו שכתב לפרש דבריו בספר דמשק אליעזר (לר' אליעזר לנדא על ביאור הגר"א).

במצות תפילין כמו בתרומה ומעשר כנ"ל בהפסיק ביניהן ולפ"ז לא פליגי גמ' דילן עם התוספתא הנ"ל וירושלמי פ"ד דדמאי גבי תרומה ומעשר וכן עם הזוהר כנ"ל וכן דעת רב האי גאון ורב אחא משבחה וכן עיקר. עכ"ל.

אולם אחר אלף קידות וכל מינין דנימוסין, קשים אצלי דבריו לקבלם. מה שכתב שהמחלוקת תלויה בחילוף הגירסאות אי גרסינן 'מברך' או 'חוזר ומברך'. וכתב שהרי"ף והרמב"ם לא גרסו 'חוזר'. וקשה לי על זה א- איני יודע מנין לו גרסת הרמב"ם. ב- הרי"ף בכל הגירסאות שלפנינו מובא שגורס 'חוזר ומברך'. גם בהלכות תפילין וגם ב"ה (יב). ג- מצינו שהראשונים הסוברים לברך ברכה אחת גרסו 'חוזר ומברך' כן הוא בדברי רבינו אפרים הנ"ל וכן בעל האשכול הנ"ל. ואף הרי"ף שסומך דבריו על דברי השאילתות, בשאילתות הגירסא גם כן 'חוזר ומברך'. ולהיפך, לא מצינו במפורש מהסיעת ראשונים הסוברים לברך ברכה אחת- שגורסים 'מברך' כך שאין להסבר זה שום סיוע בראשונים ואף קשה על זה.

ומה שכתב שהרשב"א בתשובה כתב שצריך לגרוס כהרי"ף, לפנינו אין תשובה כזאת (רק מצינו שהרשב"א גילה דעתו לפסוק כהרי"ף ותו לא). ומה שכתב שקושיה עצומה היא מהתוספתא דברכות פ"ו הט"ו, לעיל השתדלנו לבאר מה שיכולנו בענין. ומה שהקשה מהמשך דברי התוספתא בהלכה יט שאמרה לגבי תרומות ומעשרות שברכה אחת פוטרת כמה מצות שחלוקות כל אחת בפני עצמה ולא שם אחד להם, אינו מובן לי דבריו, הרי אם מברכים ב' ברכות זה אומר שאנו לא מקבלים את דברי התוספתא הנ"ל וא"כ מה קשה ממה ששנתה לגבי מעשרות יותר ממה ששנתה לגבי תפילין הרי היא אזלה לשיטתה. וכן מה שהמשיך שלגבי מעשרות כך נפסק ברמב"ם ובשר"ע והרמ"א לא הגיה שם לומר שצריך לברך על כל מצוה בפני עצמה. איני יודע איך אפשר להקשות שמחמת זה שהרמ"א לא חלק גבי מעשרות, זה אומר שאף שיטת הרא"ש מודה בזה, וממילא להקשות עליהם לגבי תפילין, בעיני זה תמוה. ויותר נראה שאה"נ לפי מי שאומר לברך ב' ברכות בתפילין, יאמר כן אף לענין מעשרות, והרמב"ם והשר"ע אזלי לטעמייהו שפסקו כהתוספתא לענין תפילין. ואם כבר, יש להשאיר את הרמ"א בקושיה למה לא העיר כן. ואצלי אין זה תמוה כ"כ כיון שסכ"ס השולחן ערוך זהו ספר ליקוטים, וטעויות מהסוג הזה יכולות להיות מצויות בו ויעוין בשו"ת

מהר"ם לובלין סי' יא. ועוד אפשר לומר דאין זה קשה על הרמ"א, כי באמת אה"נ שאף לפי מי שמצריך ב' ברכות בתפילין, בברכת המעשרות מברך אחת לכמה מצוות, הרי כל מי שבסיעה הזו לא טען כנגד הר"ף שכיון שהם מצוות חלוקות יש לברך ב' ברכות¹¹, וממילא אה"נ שיכול להיות אפשר שתהיה ברכה אחת לכמה מצוות¹².

ומה שהקשה איך אפשר להעלות על הדעת לומר ב' פעמים 'וציוונו' על מצוה אחת, על פניו סברה ישרה היא וכבר הקדימו בעל האשכול (הובא בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפ"ל סי' תמד) וכן מובא בדרשות מהר"ח אור זרוע (סי' לא), אך שוב מחילה כי כן מצינו שתיקנו חכמים לברך ב' ברכות על ציווי אחד ולא חשו לכך שיוצא שאמר ב' פעמים 'וציוונו', וזאת לשיטת הירושלמי (ברכות פ"ט ה"ג) שסובר שבשעת עשיית ציצית מברך לעשות ציצית ובשעת לבישת ציצית מברך להתעטף בציצית ובשעת עשיית סוכה מברך לעשות סוכה וכאשר נכנס לישוב בה מברך לישוב בסוכה. וכן העושה מזוזה מברך לעשות מזוזה וכשקובע אותה מברך לקבוע מזוזה וכן לענין תפילין ולולב. הרי לנו שמברכים ב' ברכות על מצוה אחת. ולכאורה יש מקום לחלק ולומר שדוקא הדוגמאות שנאמרו בירושלמי, בהם שייך לברך ב' ברכות כיון שברכה אחת מברכים בשעת עשיית הכשר המצוה, ואחת מברכים בשעת קיום המצוה. אולם על תפילין של ראש לא שייך לברך ב' ברכות כיון ששתי הברכות הם בשעת קיום המצוה. אלא שאם נתבונן בדבר נראה שאינו כן. שהרי אין ציווי ישיר מהתורה על הכשר המצוה, אלא שהתורה הקדושה ציווה עלינו לישוב בסוכה שבעת ימים, ובשביל זה צריך סוכה, ונולד מכך שצריך לעשות סוכה. אך אין שום ציווי ישיר על עשיית המכשיר של המצוה. נמצא א"כ שבין עשיית המכשיר למצוה ובין קיום המצוה בפועל ממש נגזרים מציווי אחד של 'בסוכות תשבו שבעת ימים', וא"כ אין זה

¹¹ רק אני הקטן הזכרתי סברא זו כיון שכתבה כבר הר"ף גבי ארבע כוסות.

¹² על אף שלכאורה יש לטעון שהתוספתא אזלה לשיטתה, וכיון שלא קי"ל כוותה לענין תפילין, כך אין הלכה כמותה לענין מעשרות. אולם יש לומר שרק בתפילין שנראה שמכמה מקורות וממהלך הסוגיה שיש לברך ב' ברכות לכן בזה יש לדחות דברי התוספתא. אבל לענין מעשרות שלא מצינו מקור שיחלוק על כך במפורש, אפשר לפסוק כמותה.

משנה אם מברך בשתי זמנים שונים את ב' הברכות או בזמן אחד. ויוצא שלטענת הגאון קשה איך אפשר לומר ב' פעמים 'וציוונו' על ציווי אחד.

מ"מ נראה שכוונת הגר"א להקשות באופן שונה, שהרי אף הוא מסכים לכך שבכל פעם ופעם שמקיים את המצוה צריך לברך מחדש ולא אומרים שכיון שבירך אתמול שוב אינו יכול לברך. וזאת למרות שיוצא שמברך ב' פעמים על ציווי אחד. והסיבה לזה היא כיון שמברך על שני קיומים נפרדים. והסברא בזה היא כיון שיש חידוש בהתממשות של הציווי בכל פעם ופעם שמקיים את הציווי בפועל ממש. וממילא אף מן הירושלמי אין הוכחה כיון ששם מברך אחת בשעת עשייה ואחת בשעת קיום המצוה. ובזה אף הגר"א מודה ששייך לברך ב' ברכות כיון שהם שתי זמנים שונים שבהם מתממש הציווי. וכל קושיית הגר"א היא שלא מצינו שיברך ב' ברכות בזמן אחד על מצוה אחת.

חוץ לזה, אף לטענת הגר"א שלא שייך לברך ב' ברכות, אפשר לומר שאה"נ חכמים לא תיקנו באופן ישיר לברך על תפילין של ראש ב' ברכות, אלא שמברך על של יד להניח ועל של ראש על מצות, ואמרו חכמים שכדאי הוא שברכת להניח תעלה אף לשל ראש (אפשר שמחמת ששייכת אף לה). אמנם לא תיקנו מלכתחילה לברך על של ראש להניח אלא רק אגב התפילין של יד. ומה שנגזר מזה, זה שכאשר אין את התפילה של יד לפטור את השל ראש בברכת להניח (וכגון שמניח של ראש בפני עצמו, או כשסח בין תפילה לתפילה) נצרך הוא לברך ב' ברכות על של ראש. אבל באמת מעולם לא תיקנו חכמים שיברך אדם ב' פעמים ויאמר 'וציוונו וציוונו', כי תחילת דבריהם נאמרו לברך על של ראש להניח באופן ששל יד פוטרת בברכת להניח את של ראש כך שיוצא שלא בירך בפירוש ב' פעמים על של ראש רק אגב השל יד. אולם נגזר מזה למציאויות אחרות.

ולגבי מה שכתב להשיב על דברי תוס' שטענו שדוחק לפרש דברי הגמ' בברכות בשהפסיק, שהגמרא מונה את הברכות האפשריות שיהיו [טענתו היא מופנית בין למ"ד שמברכים את הברכות האלו רק אם נתחייב בהם ובין למ"ד שברכות אלו הם על נוהג העולם]. אולם לכאורה קשה לומר שהגמרא מונה עוד ברכה כשמניח אותם בנפרד (בין אם הפירוד הוא ע"י שסח בניהם ובין אם הוא ע"י שהניח כל אחד בנפרד ממש) שהרי לשונה היא 'כי מנח תפילין אדרעיה

לימא.. ארישיה לימא.. ולא נאמר 'כי מנח' קודם 'ארישיה', וזאת בשונה מכל שאר הברכות שנאמרו שם בגמרא. מה שמוכיח שמה שנאמר 'כי מנח' זה קאי בין אדרעייה ובין ארישיה והיינו כשמניחם בפעם אחת. וכפי שכבר הערנו למעלה. ומה שכתב אח"כ שכן הוא דעת הזוהר, אכן כן כתב האגור (סי' לו) בשם הזוהר בפרשת פנחס אולם לפנינו אינו בנמצא לא בפרשת פנחס ולא בשאר פרשות. ומסתבר שאין אפשרות לומר שזה זוהר ששייך לפרשת פנחס כיון שבפרשה שם לא מאוזכר בשום הקשר - תפילין. ומהקטע שמצטט האגור נראה שזה לא הדבר היחידי שמדובר לגבי תפילין באותו עניין. בכל מקרה על פי הספרות התורנית שבידינו אין כזה זוהר.

ב' ברכות על תפילין של יד

נאמר במדרש (תנחומא בא יד): שכל תפלה טעונה שתי ברכות אם ברכן כאחת עולות לזו ולזו אם הפסיקן ביהא שמייה רבא או בקדושה בטלה ברכה ראשונה וחוזר ומברך שתיהן ואינו צ"ל בשיחת חולין שהיא עבירה גדולה. ומבואר יוצא שאם מניח רק תפילה של יד בפני עצמה, יש לו לברך ב' ברכות כיון שכל תפילה טעונה ב' ברכות.

והטור (בסי' כו) כתב: ואם אין לו אלא אחת בין של ראש בין של יד, מניחה ומברך עליה שכל אחת מצוה בפני עצמה היא. ומברך על של יד כשהיא לבדה אחת, ועל של ראש כשהיא לבדה שתים. ע"כ. וזאת על אף שפסק (בסי' כה) כשיטת אביו הרא"ש שיש לברך בסתמא ב' ברכות על תפילין וכדברי המדרש הנ"ל. ובסי' כה כתב שם עוד וז"ל: וראיתי לאדוני אבי ז"ל שמיד אחר שקשר של יד על הזרוע, היה מניח של ראש קודם שהיה כורך הרצועה סביב זרועו. שהיה אומר כיון שברכה שניה חוזרת גם על של יד ומטעם זה אין להפסיק ביניהם, יש למעט ההפסק בכל מה שיוכל, והכריכה סביב הזרוע אינה מן המצוה הילכך טוב לאחר אותה עד לאחר שיניח של ראש. ע"כ. ומבואר בדבריו שברכת של יד טעונה אף היא את ברכת תפילין של ראש. וא"כ למה כאשר מניח של יד לבדה פסק לברך רק אחת? אולם כבר העיר הבית יוסף שבדברי הרא"ש במקור (ש"ת ב, א) מבואר שהרא"ש נהג כן מחמת ששל יד עולה לשל ראש. ובפשטות מסתבר שדעת הרא"ש היא שכאשר מניח של יד לבדה מברך אחת. שהרי בהלכות תפילין

לא הזכיר שום דבר ששל ראש פוטר את של יד, רק להיפך ששל יד פוטר את של ראש. וכן נראה מלשון התשובה הנ"ל. אולם על הטור עולה התמיהה איך כתב שברכת של ראש עולה לשל יד, אחר שפוסק שכאשר מניח של יד לבדה מברך אחת.

והרז"ה כתב (ר"ה יב) שמה שאמרו בסח שחוזר ומברך ב' ברכות, זה שחוזר ומברך אחת על של יד (וממשמש בה כשמברך) ואחת על של ראש. והטעם לזה הוא כיון שאמרה תורה שתהא הויה אחת לשתי התפילות וכשסח הרי הוא מפריד בניהם, לכן צריך לחזור ולהסמיכם זה לזה. א"כ יוצא לפי דבריו שכאשר יניח האדם רק תפילה אחת יברך עליה רק ברכה אחת. שהרי מעולם לא הצרכנו לברך על של ראש ב' ברכות.

מנגד, בשיבולי הלקט (ענין תפילין) כתב שמצא תשובה לרב עמרם גאון ז"ל: והילכתא תפילה של יד אינה מעכבת של ראש... הלכך מי שאין לו תפלה של יד מניח של ראש וכן מי שאין לו של ראש מניח של יד ומברך על כל אחת מהן ב' ברכות. ע"כ. וכן הביא בשם רב שר שלום גאון. ויעוין בשערי תשובה (סי' קנג). וכן כתב המנהיג (תפילה קטז, תפילין תקצו). ולכאורה כך גם סובר ר' יהודה בר' יקר (בפירוש התפילות שלו) שהביא את דברי המדרש שכל תפילה טעונה ב' ברכות, ולא העיר כלום. ויעו"ש עוד. וכן מבואר בספר התרומה (סי' ריג) ז"ל: ואדם שאין לו רק תפילין אחד או של יד גרידא או של ראש לחודיה יניחם ויברך עליהם שתי ברכות להניח ועל מצות דאינן מעכבות זו את זו. וז"ל הסמ"ג (עשין כב): ותפילין של ראש אין מעכבין של יד ושל יד אין מעכבין של ראש ומי שאינו מניח אלא אחת מהן מברך שתים. וכ"כ הריא"ז (תפילין לא).

למעשה פסק הרמ"א בסי' כו: ולדידן דנוהגים לברך בכל יום שתי ברכות, מברך על של ראש לבד שתי ברכות. ואם מניח של יד לבד מברך להניח לבד. וכפי שכתב הטור. וכתב המשנ"ב: עיין בפמ"ג שהביא עוד פוסקים דס"ל דאף על של יד לבד נמי מברך שתי ברכות. ולהלכה הסכימו האחרונים (שעה"צ: ארצות החיים) דאינו מברך על ש"י אלא להניח לבד דבלא"ה הרבה ראשונים ס"ל דאפילו על שתיהן נמי אינו מברך אלא אחת. ע"כ.

בשכמל"ו

בב"י כתב: והוא ז"ל (המהר"י בן חביב) כתב שהיה נוהג לברך שתיים כדברי ר"ת ולהציל עצמו מספק ברכה לבטלה היה אומר אחר הברכה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ואף על פי שאין משיבין את הארי אין דבר זה נראה בעיני שיביא האדם עצמו לידי ספק ברכה לבטלה ויסמוך על שיאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ובדרכי משה כתב: ומכל מקום טוב לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד כדברי הר"י בן חביב ואין זה נקרא מביא לידי ברכה לבטלה מאחר שנראה שהלכה לברך שתי ברכות ולא אמרינן ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד רק לרווחא דמילתא כן נראה לי. וכן הגיה בשו"ע 'טוב לומר תמיד אחר הברכה השניה, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. למעשה כיום ראיתי רבים שתופסים שיש פעמים שבהם במקום ספק אפשר לברך ולומר לאחר מכן בשכמל"ו והדבר אינו נכון. מה גם שפשט הסוגיה מורה שאף אין לחוש לסברת החולקים לכן נכון שלא לומר בשכמל"ו.

להלכה (עדיין לא למעשה כעת)

למעשה נהגו הרבה מגדולי הדור האשכנזים לברך ברכה אחת וכדברי הגר"א (וכן פסק השו"ע הרב). וכן נהג הגר"ש אלישיב ור' חיים קנייבסקי. וכן מובא שהגר"ש אורבאך נהג (הליכות שלמה פ"ד הערה 56), ובאורחות רבינו ח"ג עמ' קצב - שכן נהגו החזו"א והסטייפלער. ושאר החפץ חיים בעצמו נהג כן. ובכל זאת מ"מ נראה שיש לברך ב' ברכות בצורה ודאית מחמת שכן פשט הסוגיא הן מבחינת הסברא והן מבחינת ההסבר הפשוט במקורות חז"ל. וכן דעת רוב מניין ובנין של הפוסקים. ויש להעיר (באופן כללי) שלאורך כל הסוגיא רואים שאלו הסוברים לברך ב' ברכות הם אלו שנכנסו 'לדון' בסוגיא, אולם אלו הסוברים לברך ברכה אחת אמרו את דבריהם כדברי נביאות ולא התמודדו כלל מול הקושיות שנאמרו עליהם ואף לא טענו טענות. (יש כאלה שהקשו שלא הגיוני לברך ב' ברכות והשלב הבא שלהם היה שמוכרע מכך שיש לברך ברכה אחת). למעט הגר"א שהוא פתח את פיו (שלא כדרכו), אולם אף בדבריו הביא שלושה מקורות שעל פי מאגרי המידע התורניים שבידינו לא מצאתי את מקורם. א, הר"ף בפועל גורס 'חוזר' בכל הגירסאות וכן מוכח. ב- אין תשובה

כזאת ברשב"א. ג- אין כזה זוהר (רק אגור בשם זוהר). ונוסף על כך כמה קושיות שהתבארו בס"ד לעיל על דב"ק. ולגבי ב' ברכות על של יד, בפשטות הדברים נראה להורות לברך ב' מאחר שכן מפורש בראשונים. אלא שקצת קשה בידי לעשות כן כיון שאפילו כאשר מניח של יד ושל ראש נמנעו הרבה מהפוסקים לברך ב' ברכות כדברי הרמ"א, כל שכן כאן שזהו דבר חידוש, וברכות אינן מעכבות וכו'¹³. ולגבי אמירת בשכמל"ו, אין לומר כיון שאין כאן ספק וכן הדבר מביא לידי קלקול.

¹³ אבל מה שכתב המשנ"ב שכיון שגם ככה יש חולקים ואומרים תמיד לברך ברכה אחת לכן אין לברך שתיים. לענ"ד זה לא שיקול בסוגיא ואין לצרף דעת החולקים לשום ספק.